

تعزیه؛ آیین قدسی، هنر مردمی

گفت و گوی منتشر شده با زنده یاد سید محسن مصطفی زاده، نویسنده و پژوهشگر تعزیه و تئاتر

سید جواد اشکذری

گفت و گوی ویژه

تعزیه به‌عنوان سمبل و نماد نمایش ایرانی آیینی، حقیقتی است که از جنبه‌های عاطفی به‌شدت شگفت‌انگیز است. علاوه‌بر این، تنها نمایشی است که تماشاگر به‌طور مستقیم و بی‌واسطه در آن مشارکت می‌کند. زنده‌یاد سیدمحسن مصطفی‌زاده که هنوز یک سال از درگذشت او نمی‌گذرد، از بزرگ‌ترین نویسندگان و پژوهشگران تئاتر خراسان و کشور به‌خصوص در زمینه نمایش تعزیه به‌شمار می‌آید. او که بیش از حضور در محافل تئاتری، برای تفحص و اندیشه در این‌باره تلاش می‌کرد، توانست آثاری چون «الفبای حسن» (دو جلد درباره امام‌زمان^(ع))، «حدیث ولایت مالک»، «آیینه حق‌نما» (بررسی اشعار درباره نام مولا علی^(ع))، «فلسفه اخلاق»، آیات با نشان (پژوهشی قرآنی) و مجموعه اشعار و مجموعه مقالات را منتشر کند. همچنین کتاب‌های «یاعلی» (پژوهشی در احادیث نبوی)، «یک یاعلی دیگر»، «لیک یاعلی و یاعلی مدد، از این نویسنده و پژوهشگر ارزنده مشهودی به چاپ هشتم رسیده است. زنده یاد مصطفی‌زاده که در سال‌های ۶۵ و ۶۶نمایشنامه‌نویس برتر کشور شده‌است، نمایشنامه‌های «محاکات»، «بیژن‌ومنیژه» و ابدال، که اولین تفسیر نمایشی از قرآن است، از وی منتشر شده‌است. از او که پژوهشگر برتر هنر در سال ۱۳۸۰ است، بیش از صدها مقاله در زمینه پژوهش تعزیه وشبیه‌خوانی و نیز زمینه‌های دیگری چون هنر و ادبیات به چاپ رسیده‌است. عضویت در شورای بازخوانی و بازبینی تئاتر اداره کل فرهنگ‌و ارشاد اسلامی خراسان، عضویت در شورای سیاست‌گذاری در تئاتر مشهد و استان، تأسیس واحد نمایش در جهاددانشگاهی و تأسیس کانون شعر دانشگاه و دآوری جشنواره‌های بسیاری در زمینه‌های تئاتر، شعر، داستان‌نویسی و عکاسی در عرصه‌های استانی و ملی، جزو مسئولیت‌ها و فعالیت‌های این هنرمند فقید است. تدریس در عرصه‌های قصه‌گویی و نمایش‌خلاق در کلاس‌های فوق‌برنامه جهاددانشگاهی (به‌مدت ۱۰ سال) و تدریس فلسفه‌در آموزش‌وپرورش استان (به مدت ۳۳ سال)، نویسندگی و تهیه‌کنندگی در برنامه‌های رادیویی درباره هنر و ادبیات (به مدت ۵سال) و ساخت چند فیلم کوتاه، از دیگر فعالیت‌های هنری این هنرمند است. آنچه در پی می‌آید، گزیده‌ای از گفت‌وگویی سه‌ساعته با مرد شماره‌یک هنر تعزیه در خراسان است که در زمان فاجعه هتک حرمت به حریم مقدس ائمه^(ع) صورت گرفت.

● جناب آقای مصطفی‌زاده! درباره پیشینه و نحوه شکل‌گیری تاریخی هنر تعزیه، سخن‌ها گفته‌اند و مقالات بسیاری نوشته شده‌است. چنانچه موافق باشید، گفت‌وگورا با سیر تاریخی تعزیه و از دوره آل‌بویه شروع کنیم؟
هنگامی که‌آل‌بویه‌به حکومت‌می‌رسدواقترار می‌یابد، این اقتدار چنان سيطرة اش گسترده می‌شود که حکومت عباسی و بغداد آن زمان را هم تحت تأثیر قرار می‌دهد و ازآنجا که در آن دوره، اعتقادات شیعی حاکم بوده است، موجب می‌شود مراسمی برای ایام محرمبرگزار شود. برای اولین‌بار در قرن چهارم، تعطیلی ده‌روژه‌ای در بغداد رقم می‌خورد و این ۱۰ روز در دهه محرم، شرایط مناسبی را به‌وجود می‌آورد تا مراسمی به یادبودشهادی کارلار برگزار شود. باتوجه‌به شرایط جاری زمان ومسائل اجتماعی، این‌مراسم مدتی ادامه‌می‌یابد و گروه‌های دیگری هم را معتقدان، به موازات آن، مراسم دیگری را براساس تفکرات خود اجرا می‌کنند، به‌طوری‌که نزاع و کشتاری هم میان برگزار کنندگان مراسم تعزیه برای عثمان با برگزار کنندگان تعزیه برای امام حسین^(ع) رخ می‌دهد و این اختلاف‌ها و درگیری‌ها به شکل دیگری ادامه می‌یابد. بعدها و پس از چند قرن، می‌بینیم که این مراسم به گونه دیگری در ایران (به‌ویژه در شیراز) دیده می‌شود و حتی می‌توانیم بگوییم که پیشینه تعزیه، به دوره زندگی و شیراز بازمی‌گردد که این موضوع را یک اروپایی به صورت گزارشی مختصر به چاپ رسانده است. بعد از آن هم ما تعزیه را در دوران صفویه می‌بینیم، دوره‌ای که رویکردننگاه شیعی وجوددارد. حال بحث اینکه آیا حکومت صفویه مورد تأیید تفکر شیعی بوده‌یانبوده‌است یا این بحث که اساسا آیا یک حکومت دینی شیعه به‌طور صحیح در طول تاریخ داشته‌ایم یا نه، بحثی است که جای صحبت دیگری دارد. در دوره قاجار، به‌ویژه در روزگار ناصرالدین‌شاه، تعزیه به اوج تکامل رسید و تنابیحی چون بازید از اروپا، آشنا شدن با تئاتر اروپا، آشنایی با سالن‌های آن‌ها و الگو گرفتن از آنجا را در پی داشت که در نهایت به ایجاد شکل‌وشمایل و انسجام در مراسم تعزیه کمک کرد. حمایت دولتی از تعزیه و درباری شدن این مراسم، سبب شد زیبایی‌های ظاهری و حرکت‌ها در جهت وزین‌تر شدن و باشکوه‌تر شدن تعزیه در این دوره زیاد شود که همین موضوع به محققان انگیزه داد تا صدها کتاب هم در این‌باره بنگارند. اما جنبه دیگری از تاریخچه تعزیه -که در زیربانی این هنر هم به‌شمار می‌آید- متون تعزیه است که اغلب در خلوت و گمنامی تدوین شده‌اند. این متون از نگاه اجتماعی و اجرایی و به‌منظور به‌دستان میان تماشاگر ونمایشگر رواج نیافته‌است، بلکه برگرفته از ذهنیت نویسندگان، شاعران و شخصیت‌هایی است که مفاهیم تاریخ اسلام (به‌خصوص مفاهیم تاریخی واقعه عاشورا) را بررسی کرده‌اند. از این‌و متون تعزیه براساس کتاب‌های موجود واقعه‌نویسی که مربوط به گزارش عاطفی مسائل عاشورا و کربلا بوده است، تنظیم شده‌اند.

● برخی متون تعزیه به‌لحاظ ساختار شعری، بسیار ضعیف و بعضی خیلی عامیانه سروده شده‌اند. فکر نمی‌کنید این موضوع به تعزیه ما ضربه زده است؟
اگر از لحاظ قالب و هم از لحاظ محتوا، متون تعزیه را بررسی کنیم، در آن ضعف‌های فراوانی می‌بینیم. در مطالعه متون تعزیه، گاه با ایرادهای بزرگی از نظر شعری روبه‌رو هستیم، آن‌چنان‌که حتی سالیان اخیر، این متون را در دسته‌بندی شعر، جزو اشعار عامیانه قلمداد کرده و وارد شعر کلاسیک و اصیل فارسی نکرده‌اند. بعضی هم آن‌ها را در شعبه‌ای از ادبیات عامیانه، و سطح پایین، قرار داده‌اند.
● ولی یکی از ویژگی‌های بارز متون تعزیه، همین عامیانه بودن اشعار آن است که سبب می‌شود تماشاگر با آن ارتباط برقرار کند و پژوهشگران هم به عنوان یک امتیاز از آن یاد کرده‌اند؟
بله، هر کسی با خواندن متن تعزیه، می‌تواند آن را بفهمد و حتی متوجه شود که این شعرها قوی است یا ضعیف. اما نکته مهم‌تر از این -که به‌آسانی فهم‌پذیر نیست- ضعف محتوایی تعزیه به است. ضعف شعری تعزیه را هر آدمی که الفبای شعر را بلد باشد، متوجه می‌شود، اما فهمیدن محتوای اندیشه‌ای و فکری وقایعی که در

می‌کرده‌اند، بنابراین این مأخذ «روضه‌الشهدا»، خود دستمایه و سرمای‌ه منووی و محتوایی برای کسانی می‌شود که می‌خواهند واقعه‌ای را بیان کنند. روضه‌الشهدا اختصاصی به عاشورا هم ندارد. وقایع را از حضرت آدم^(ع) آغاز و به داستان عاشورا ختم می‌کند. در تعزیه‌های ما هم این تنوع وجود دارد و فقط مختص محرم نیست. ما متون تعزیه مربوط به حضرت آدم^(ع) یا حضرت ابراهیم^(ع) یا حضرت یونس^(ع) هم داریم.
● به‌نظر جنابعالی، تعزیه محدود می‌شود به آنچه داریم یا در زمان حال و آینده هم می‌توانیم در این قالب، دست به خلق اثر و آفرینش بزنیم؟
اگر از زاویه تاریخی و موزه‌داری به این هنر بنگریم، باید تمام مأخذ مربوط به آن را نگهداری کنیم؛ همه مأخذ سال‌های گذشته، در جایگاه یک عتیقه و یک فرهنگ از گذشته ما، سرجای خود وجود دارند و قابل احترام هستند. ممکن است نگاه ما از زاویه موزه‌داری، به منظری تقدسی تبدیل شود و متأسی از آن به دست‌نوشته‌ای که از یک شخصیت مقدس و معصوم به ما رسیده است، دست‌نزنیم و به‌عنوان الگو به آن نگاه کنیم. یعنی متون تعزیه‌ای که از ۲۰۰ یا ۳۰۰ سال پیش به‌عنوان مأخذ ارزشمند تاریخی و موزه‌ای به ما رسیده است، قابل حفظ است. اما به آن معنا نیست که برای ساختن الگوی امروزمان، از الفبای آن متن تخطی نکنیم و عین آن را بیاوریم. به‌نظر من، مخالفان تعزیه‌نامه‌ها، به‌نوعی، بهتر از موافقان تعزیه، این هنر را شناخته‌اند و این موضوع را با دلایلی می‌توان ثابت کرد. کسانی که به تازگی در سامرا فاجعه‌ای به‌وجود آورده‌اند و به حریم مقدس ائمه^(ع) حسارت کردند، از عظمت این مکان بسیار آگاه بودند. جنبه مثبت به آن ندهید، من بحثم بیشتر آگاهی دادن است. معتقدم کسانی که برای ویران کردن این حرم مقدس سرمایه‌گذاری کردند، کسانی که این طرح‌خانئانه اطراحی کردندو کسانی که سبب این کار شدند، افرادی نبوده‌اند که به عظمت این سبب آگاه نباشند. می‌خواهم بگویم حمله‌کنندگان به حریم عسکریین برای خود اندیشه داشتند، بسیار تاریخ‌شناس بودند و می‌دانستند که عظم این مکان در دل شیعه چه میزان است. آن‌ها قدرت اعتقادآفرینی این مکان را خوب می‌دانستند و با این آگاهی کوشیدند ریشه را بزنند. گاهی مابرای شناخت، باید از ضد قضا یا استفاده کنیم و هر چیزی را با ضدش بشناسیم. به‌طور مثال شما عظمت، بزرگواری و قدرت این مکان مقدس را می‌توانید از قدرتی که دشمن برای تخریب آن به کار می‌برد، بشناسید. در طول تاریخ، ما سه گروه می‌بینیم که با تعزیه مبارزه می‌کنند و مخالف آن هستند، شا کله گروه اول به دیدگاه حاکمیت سیاسی وقوانین حاکم بر جامعه‌برمی‌گردد، در آغاز حکومت پهلوی، رضاشاه که با هر پدیده دینی مبارزه می‌کرد و با تعزیه هم که جلوه دینی داشت مخالف بود، در حقیقت آن را به تعطیلی کشاند. حتی تهدید حکومت دیکتاتوری در آن زمان به گونه‌ای بود که بسیاری، متون تعزیه را از ترس اینکه مبادا به دست مأموران بیفتد، در قبرستان‌ها یا دفن کردند و این موضوع نشان می‌دهد که اقدامات دیکتاتوری نظامی برای از بین بردن این مراسم، چقدر شدید بوده است. گروه دیگر روشن‌فکرانی هستند که شاخصه فکری‌شان، تمدن‌گرایی است یا روشن‌فکرانی که اعتقادات دینی کم‌رنگی دارند یا در اصل ندارند. روشن‌فکران غیردینی در ایران، به‌خصوص در پایان دوره قاجار و آغاز دوره پهلوی زیاد بوده‌اند. روشن‌فکران آن زمان، تعزیه را با ورود تمدن و پیشرفت جامعه، مخالف می‌دانستند و دلایل ادبی و فکری خاصی هم برای منظور خود مطرح می‌کردند. آن‌ها متون تعزیه را از لحاظ شعری و اجرایی - بسیار ضعیف می‌دانستند و حتی نام عامیانه به آن می‌دادند

● پس شما معتقدید که تعزیه، نه تئاتر است نه نمایش؟
ماخذ ارزشمند تاریخی و موزه‌ای به ما رسیده است. قابل حفظ است. اما به آن معنا نیست که برای ساختن الگوی امروزمان، از الفبای آن متن تخطی نکنیم و عین آن را بیاوریم. به‌نظر من، مخالفان تعزیه‌نامه‌ها، به‌نوعی، بهتر از موافقان تعزیه، این هنر را شناخته‌اند و این موضوع را با دلایلی می‌توان ثابت کرد. کسانی که به تازگی در سامرا فاجعه‌ای به‌وجود آورده‌اند و به حریم مقدس ائمه^(ع) حسارت کردند، از عظمت این مکان بسیار آگاه بودند. جنبه مثبت به آن ندهید، من بحثم بیشتر آگاهی دادن است. معتقدم کسانی که برای ویران کردن این حرم مقدس سرمایه‌گذاری کردند، کسانی که این طرح‌خانئانه اطراحی کردندو کسانی که سبب این کار شدند، افرادی نبوده‌اند که به عظمت این سبب آگاه نباشند. می‌خواهم بگویم حمله‌کنندگان به حریم عسکریین برای خود اندیشه داشتند، بسیار تاریخ‌شناس بودند و می‌دانستند که عظم این مکان در دل شیعه چه میزان است. آن‌ها قدرت اعتقادآفرینی این مکان را خوب می‌دانستند و با این آگاهی کوشیدند ریشه را بزنند. گاهی مابرای شناخت، باید از ضد قضا یا استفاده کنیم و هر چیزی را با ضدش بشناسیم. به‌طور مثال شما عظمت، بزرگواری و قدرت این مکان مقدس را می‌توانید از قدرتی که دشمن برای تخریب آن به کار می‌برد، بشناسید. در طول تاریخ، ما سه گروه می‌بینیم که با تعزیه مبارزه می‌کنند و مخالف آن هستند، شا کله گروه اول به دیدگاه حاکمیت سیاسی وقوانین حاکم بر جامعه‌برمی‌گردد، در آغاز حکومت پهلوی، رضاشاه که با هر پدیده دینی مبارزه می‌کرد و با تعزیه هم که جلوه دینی داشت مخالف بود، در حقیقت آن را به تعطیلی کشاند. حتی تهدید حکومت دیکتاتوری در آن زمان به گونه‌ای بود که بسیاری، متون تعزیه را از ترس اینکه مبادا به دست مأموران بیفتد، در قبرستان‌ها یا دفن کردند و این موضوع نشان می‌دهد که اقدامات دیکتاتوری نظامی برای از بین بردن این مراسم، چقدر شدید بوده است. گروه دیگر روشن‌فکرانی هستند که شاخصه فکری‌شان، تمدن‌گرایی است یا روشن‌فکرانی که اعتقادات دینی کم‌رنگی دارند یا در اصل ندارند. روشن‌فکران غیردینی در ایران، به‌خصوص در پایان دوره قاجار و آغاز دوره پهلوی زیاد بوده‌اند. روشن‌فکران آن زمان، تعزیه را با ورود تمدن و پیشرفت جامعه، مخالف می‌دانستند و دلایل ادبی و فکری خاصی هم برای منظور خود مطرح می‌کردند. آن‌ها متون تعزیه را از لحاظ شعری

● آیا کتاب روضه‌الشهدا، از منابع همین تعزیه‌های تحریف شده است؟
کتاب روضه‌الشهدا در قرن دهم تدوین شده که البته در زمان و شرایط خودش باتوجه‌به اینکه متون فارسی در این‌باره اندک و نایاب بوده است، ابتکار بزرگی به‌شمار می‌رفته است. نویسنده، وقایع تاریخ اسلام را با نگرشی شیعی در کتاب خود تدوین کرده‌است که البته شباهتی نیز به لحاظ نظم و نثر با گلستان سعدی دارد و در ۱۰ باب، مطالبی را بیان کرده است که بسیاری از آن‌ها، به‌ظاهر تاریخی است و تفکر جامعه آن روز را به‌اصطلاح ارضا می‌کرده است. در هر صورت، از این کتاب حتی در مجالس روضه‌خوانی هم استفاده می‌شده و جزو مأخذی بوده است که آدم‌های سطحی با آن ارتباط برقرار

● جناب آقای مصطفی‌زاده! در مورد تعزیه و ریشه آن، چه می‌دانید؟

یادداشت حامد بهداد به‌مناسبت نمایش فیلم «گیجگاه»
قدم گذاشتن به کوچه‌ای در مسیر برگشت

حامد بهداد، بازیگر مشهور سینما و تلویزیون کشور، به مناسبت نمایش فیلم سینمایی «گیجگاه»، به‌کارگردانی عادل تبریزی در سینما های کشور ، یادداشت کوتاهی نوشته است: «گیجگاه در جهانی ساده سیر می‌کند. در بعد لطیف رنج ساده دلان را معنی زندگی می‌دهد. از گذشته وام می‌گیرد و رو به اکنون دارد. در لایه‌لای فرصت‌های کوچک، شادی می‌سازد و کودک‌ک تماشاگر را محترم می‌دارد و می‌کوشد دورانی ملموس را برای گروهی کوچک از مخاطب‌های سرخورده که امروز فیلم خود را روی پرده سینما نمی‌بیند و از همین روی دیگر به تماشا در سالن‌های سینما نمی‌نشیند، فراهم کند. تجربه فیلم «گیجگاه، برای من، قدم گذاشتن به کوچه‌ای است که در مسیر برگشت، بیشتر آن را به خاطر خواهی سپرد.»

اکران و نقد مستند فیلم‌ساز مشهور تهران

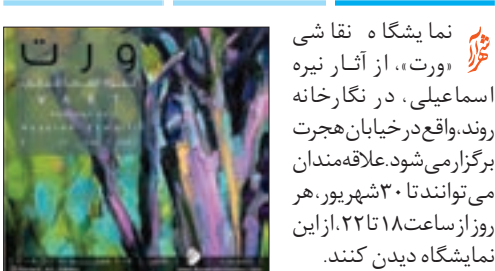

مستند «هیچ کس منتظر ت نیست»، به کارگردانی و تهیه‌کنندگی محسن اسلام‌زاده که به‌تازگی در اولین حضور بین‌المللی خود در بخش مسابقه مستندهای بلند هجدهمین دوره جشنواره «سینمای مسلمان کاران» به نمایش درآمد، به دعوت گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه فدرال کازان در دانشکده روابط بین‌الملل این دانشگاه اکران شد و پس از پایان نمایش آن، محسن اسلام‌زاده به سوالات مخاطبان پاسخ داد. وی در پاسخ به این سوال که چگونه زنان آسیب‌دیده حاضر شدند جلوی دوربین مستند ظاهر شوند، اظهار کرد: «بیشتر افرادی که در «هیچ کس منتظر نیست» حضور دارند، از سمت خانواده‌شان طرد شده‌اند و هیچ کس را ندارند؛ یعنی نمایش تصویرشان در فیلم برای هر کدام از آن‌ها اهمیت نداشت. با این حال ما از همه آن‌ها رضایت‌نامه گرفتیم و سپس کار خود را آغاز کردیم. کارگردان «هیچ کس منتظر نیست» ادامه داد: «البته یکی از شخصیت‌هایی که در مستند حضور دارد، محدودیت‌هایی دارد و ما تنها اجازه پخش سینمایی را از او گرفتیم و فعلا نمی‌توانیم در تلویزیون ایران، این مستند را پخش کنیم، چون ممکن است مشکلاتی برای خانواده‌اش به‌وجود بیاید.

تهیه‌کننده «هیچ کس منتظر نیست» تأکید کرد: تولید این اثر پنج ماه زمان برده است و به یاد دارم سپیده عزیززاده پس از پایان کار به من گفت در این مدت به اندازه ۱۰ سال فعالیت ما، اتفاقات مختلف رخ داده است که همین اتفاقات، دست ما را در پرداخت روایت مرکز زنان و مسائل آن‌ها پر کرد. همچنین لازم است بگویم که در مرحله بعد، دوربین ما نزدیک به اتفاقات و شخصیت‌ها حرکت کرده و توانسته است روایت خوبی از قصه افراد بیان کند.

برگزاری «ورت» در نگارخانه روند

نمایشگاه نقاشی «ورت»، از آثار نبره اسماعیلی، در نگارخانه روند، واقع در خیابان هجرت برگزار می‌شود. علاقه‌مندان می‌توانند تا ۳۰ شهریور، هر روز از ساعت ۱۸ تا ۲۲، از این نمایشگاه دیدن کنند.

نقش آفرینی بازیگر مشهوری در «پاس گل»

مهدی سجادیان، از بازیگران تئاتر مشهد که تاکنون در تهران مقابل دوربین چند فیلم و سریال رفته، در فعالیت جدیدش در فیلم کوتاه «پاس گل»، نقش آفریده است.

فیلم برداری این فیلم، به‌نویسندگی و کارگردانی نادر دلاشه، پس از شش‌روز فیلم‌برداری در تهران به پایان رسید. در خلاصه داستان فیلم کوتاه «پاس گل، آمده‌است: «ادی در روز تولدش، تماسی غیرمنتظره دریافت می‌کند که گویی....»

اکران فیلم کوتاه «ن» در آمریکا

فیلم کوتاه «ن»، به کارگردانی نازلا عزیزی، ۲۵ سپتامبر در بخش فیلم‌های کوتاه در رقابت با ۱۶ فیلم منتخب دیگر، به نمایش درمی‌آید. این جشنواره در روزهای ۲۴ و ۲۵ سپتامبر ۲۰۲۲ برگزار می‌شود.